

Kinh đô lửa cháy hãi hùng
 Dòng người tháo chạy đạp chông lên nhau

Người có tiền cũng như kẻ khổ
 Chạy rần rần tìm chỗ chui ra
 Người thì theo cửa Đông Ba
 Người tuôn xuống ngã An Hòa thoát thân

Cửa Thượng Tứ địch quân chiếm mất
 Dân lại ùa ra đất Chánh Tây
 Leo thành bằng mấy thang giây
 Sẩy tay rớt xuống nhiều người chết oan

Nỗi kinh hoàng biết đâu mà kể
 Chung quanh mình toàn thấy xác ma
 Bên đường kẻ khóc người la
 Người thì mất mẹ, người cha chết rồi

Người với người tranh nhau tháo chạy
 Hai bên đường nhà cháy ra tro
 Qua khúc Gia Hội vạ ò
 Dưới sông xác nổi lập lò thảm thương

Đò đưa qua bên làng Tiên Nộn
 Dân chạy ùa đến huyện Phú Vang
 An Truyền dân đã đầy tràn
 Phú Lương, Mỹ Chánh tìm đàng lánh thân

VUA HÀM NGHI LINH HỒN KHÁNG CHIẾN

Trong khi đó quan quân hộ giá
 Vua Hàm Nghi và cả Tam cung
 Cẩm Y loan giá theo cùng
 Hai bên thị vệ nóng lòng phò vua

Qua cửa Hữu, qua vùng Kẻ Vạn
 Đoạn tùy tùng vừa đến Kim Long
 Ông Tường được gọi vào trong
 Lệnh bà Từ Dũ sai ông việc này

“Vào nhà Chung, gặp ngay Giám Mục
 Nói với thầy hãy giúp cho ta
 Rằng riêng ta muốn nghị hòa
 Với quan Thống Tướng xem ra nên làm”

Ở giữa đàng gặp nhằm sóng gió
 Đành hướng về Thiên Mụ dừng chân
 Kinh đô mấy dặm xa dần
 Tường cùng mấy kẻ lùi dần phía sau

Trước nỗi đau nhà tan cửa nát
 Giặc hung tàn xā tắc lâm nguy
 Bọn Tây chiếm hãm thành trì
 Bểng miền tếch dậm ra đi Sơn Phòng

Khi Tam Cung đến thôn Văn Xá
Thuyết theo đoàn ngự giá cùng đi
Gặp nhau trước ở Tràng Thi
Vội vàng tôi chúa kể chi nhọc nhằn

Bước gian nan xuôi đàng Quảng Trị
Ngày Hai bốn(24) tạm nghỉ nơi đây
Đức Vua chiếu chỉ viết ngay
Thưa cùng Thái hậu nên quay trở về

Kéo đường đi mịt mờ khe núi
Chốn rừng xanh lẫm nổi truân chiên
Chim kêu, vượn hú sóng duềnh
Hổ lang đón nẻo kề bên vệ đường

Nẻo Sơn Phòng mây vương trước mặt
Hận quân thù cửa nát nhà tan
Rừng già, gió chướng, sơn lam
Đĩa dầu Mai Lĩnh, Mán Mường quy theo

Ngọn Ấu Sơn cheo leo vực thẳm
Đêm càng khuya càng đắm hơi sương
Bút ngà thảo dụ Cần Vương
Ra lời hiệu triệu chỉ đường dân hay

Dụ Sát Tả Bình Tây gởi đến
Cứ như lời theo lệnh Cần Vương
Sĩ phu khắp nước lên đường
Tới miền Hà Tĩnh phò Vương diệt thù

QUYỂN HAI MƯỜI BẢY

ĐỒNG KHÁNH HOÀNG ĐẾ (1885- 1888)

Ở kinh đô , Thọ Xuân nhiếp chính
Nguyễn Hữu Độ thân tín bên tay
Sau, mời Ứng Ky lên thay
Tân vương hội kiến định ngày tấn
phong(19/9/1885)
Hiệu Đồng Khánh, Chánh Mông hoàng tử
Là anh vua Kiến Phúc, Hàm Nghi
Thực quyền do Tướng Courcy
Toàn quyền, Khâm sứ chỉ huy xứ này

Viện ngân sách từ nay trong nước
Kể từ đây phụ thuộc người ta
Quý lương, bổng lộc phải qua
Lệnh bên Khâm sứ chi ra để dùng

Vua Đồng Khánh hết lòng với Pháp
Nguyễn Hữu Độ cùng các tay chân
Triều đình việc nước lần lần
Rơi vào tay lũ gian thần theo Tây

Về tài chánh chẳng ai biết được
Vì chính quyền lệ thuộc vào Tây
Thuế thu thương chính hằng ngày

Ngân sách, kế toán trong tay tụi này

Trần Bình Đài cắt đứt cho Pháp
 Nấu súng đồng ra sáp đem đi
 Mấy vùng đất Quảng lại chia
 Làm khu nhượng địa giao về cho Tây

Cờ bảo hộ tung bay khắp chốn
 Treo cả nơi công cộng vui chơi
 Hội hè Tây đến lả lơi
 Với đầm mặc váy cả cười vui chung

Nền văn hóa không cùng quan điểm
 Việc khắc xung đã diễn nhiều nơi
 Khen chê bút chiến mấy bài
 Triều đình lụn bại, đất đai mất dần

Còn dân chúng đa phần thán oán
 Theo Cần Vương thanh toán kẻ thù
 Quảng Nam Chánh Sứ Văn Dư
 Lê Ninh Hà Tĩnh diệt trừ Việt gian

Đất Quảng Bình Cần Vương phò đế
 Nguyễn Phạm Tuân thanh thế muôn phần
 Văn Mao đánh phủ Thọ Xuân
 Thân hào : Bình Định, Nguyễn Loan : Tam Kỳ

Cờ phò vua , Bắc kì nở rộ

Các cựu trào nhân đó nổi lên
 Đốc Thu, Đốc Sủng : Hưng Yên
 Bắc Giang : Bá Phước, Thái Nguyên xưng hùng

Nguyễn Thiện Thuật trấn vùng duyên hải
 Miền Hải Dương biên ải một phương
 Bắc Ninh Đồng Quế đường đường
 Ngày đêm tập kích đối phương kinh hoàng

Chuyện Nam triều gian nan như thế
 Dân thần kinh ở Huế gọi đùa
 “Một nhà sinh được ba vua
 Vua còn, vua mất, vua thua chạy dài”

Ở trên ngai , Hàm Nghi hoàng đế
 Là một vì trẻ tuổi khôn ngoan
 Đau lòng nước mất nhà tan
 Tổ quốc quằn quại vô vàn đau thương

Vua Hàm Nghi linh hồn kháng chiến
 Người đã đi vào tận trái tim
 Của muôn người Việt đang tìm
 Một người lãnh đạo đứng lên diệt thù

Từ Sơn Phòng chiếu thư gửi tới
 Hịch Cần Vương kể tội giặc Tây
 Bôn ba góc biển chân mây
 Cơm không kịp bữa, áo đầy bụi pha

Nguyễn Đình Trình trốn ra đầu thú
 Pháp sai đem thơ dụ đầu hàng
 Mời Trương Quang Ngọc xuống đồn
 Lập ra kế hoạch liệu đường bắt vua

Lúc nửa đêm khi vừa mới ngủ
 Ngọc lén vào được chỗ ngự yên
 Đâm Tôn Thất Thiệp chết liền
 Bắt vua , sai lính võng khiên giải về

Lũ giặc Pháp hả hê ra mặt
 Điện về Tây báo bắt được vua
 Giải ngài về tới kinh đô
 Rồi tên Khâm sứ đưa thư trình bày

Vua Hàm Nghi thẳng tay từ chối
 Chúng bèn cho đầy ải đưa sang
 Alger đất lạ ngút ngàn
 Để người ở đó biệt giam bên ngoài

Đường lưu đầy hận thù vong quốc
 Trời Alger đang bước vào xuân
 Đức ngài cảm thấy băng khuâng
 Ngậm ngùi vận , thần dân đang cần

Nhân được tin quốc vương bị bắt
 Cả toàn dân sôi sục hờn căm
 Hận thù lũ quái đang tâm
 Bán vua cho giặc tìm đường tiến thân

Paul Bert được đưa sang thay thế
 Với chiêu bài dụ để dân ta
 Tự mình điều khiển quốc gia
 Mà nền bảo hộ chỉ là giúp cho

Nền văn hóa tự do trao đổi
 Cùng dân Nam lập mối ân tình
 Với nhau chung sống hòa bình
 Xây nền dân chủ giả hình giao thương

Lập Liên Bang Đông Dương thuộc Pháp
 Việt, Miên, Lào hợp tác với nhau
 Pháp quốc chủ thể đứng đầu
 Lãnh phần đại diện bang giao nước ngoài

Lừa thiên hạ chiêu bài bảo hộ
 Pháp ra tay tráo trở dần dần
 Thu quyền Kinh Lược Đại Thần
 Dùng tiền quyền rũ các quan Nam triều

Các sĩ phu vâng theo chiếu dụ
 Phò Càn Vương đánh lũ tây dương
 Tôn Thất Đạm một tấm gương
 Vị thân báo quốc danh thơm bấy giờ

Phan Đình Phùng quan đô Ngự Sử
 Vì đưa ra chứng cứ rõ ràng
 Vạch ngay thâm ý Thuyết , Tường

Mưu toan phế lập lúc bàn giao ngôi

Thuyết và Tường bèn sai bỏ ngục
Phan đình Phùng ngay lúc giữa triều
Trước mặt tất cả bao nhiêu
Đình thần khiếp vía , tuân theo Thuyết Tường

Ở Vũ Quang sau khi phóng thích(1893)
Ông mở đầu chiến dịch đánh Tây
Cần Vương phò tá đưa ngay
Hội quân kích tướng cho người tuyển binh

Việc đầu tiên bắt ngay Quang Ngọc
Chém bêu đầu ở trước nhân dân
Tế cờ trong buổi ra quân
Chiếm ngay cứ địa Hương Sơn mấy vùng

Ong Cao Thắng thành công chế súng
Dựa theo Tây chế đúng năm trăm
Điều thương loại cỡ bảy lăm
Làm cho giặc Pháp kinh tâm phục thềm

Cuộc kháng chiến mười năm gian khổ
Nhưng nghĩa quân vẫn tỏ diêm nhiên
Đánh Tây thất bát đảo điên
Làm cho Bảo Hộ ngày đêm nhức đầu

Hoàng Cao Khải mưu sâu chước quỷ
Dùng tình xưa lấy lý khuyên can

Xin mau quy thuận thực dân
Tiền tài phú quý vinh thân suốt đời

Quan ngục sử trả lời son sắt
" Trước vì dân, vì nước, vì nhà
Bảo toàn thể diện quốc gia
Chí tôi đã quyết khó mà đổi thay"

Sống kham khổ chẳng may bệnh lý
Phan Đình Phùng ngã quỵ nửa chừng(12/1895)
Đau thay cho vị anh hùng
Một lòng yêu nước tận trung với đời

Kể từ ngày vua tôi bị bắt
Cho đến khi Lê Trực đầu hàng
Là lúc chủ lực Cần Vương
Bắt đầu tan rã chẳng còn như xưa

Giặc bèn đưa những tên phản quốc
Bọn Việt gian tàn độc theo Tây
Nguyễn Tuân, Cao Khải thẳng tay
Tha hồ sinh sát tù đày nghĩa quân

Sau khi diệt nghĩa quân Bãi Sậy
Giặc được đà đánh đuổi Xuân Ôn
Bùi Điền, Xuân Thuởng, Nguyễn Phương
Phạm Bành, Công Tráng bị dồn thế thua

Viên toàn quyền Bihourd sang thế

Chỉ mấy tháng lại để Constant
Richard nhiếp chính việc quan
Tạm thời hành xử chức năng toàn quyền

Bọn thực dân đã nhìn thấy trước
Cái tiềm năng của nước Việt Nam
Đất đai màu mỡ vô vàn
Rừng vàng biển bạc công nhân để tìm

Chúng dự trù với nền công nghiệp
Sẽ khai thác liên tiếp nhiều năm
Tài nguyên , nhân lực trong dân
Sẽ là yếu tố để dàng thành công

Vỉ than đá vùng Đông Bắc Bộ
Từ Hòn Gai , Trà Cổ , Quảng Ninh
Trải dài mấy tỉnh chung quanh
Đến vùng Yên Tử thành hình cánh cung

Hoàng Liên Sơn núi rừng trùng điệp
Có mỏ A Pa Tít - Cam Đường
Rừng chè ở miệt Suối Giàng
Vô cùng hấp dẫn , Mận vàng SaPa

Rừng Trường Sơn chưa qua khai phá
Vùng Cam Ranh bãi cát bạt ngàn
Quế, hồi Quảng Ngãi, Quảng Nam
Thú rừng tê giác, hổ vằn Á Châu

Theo miền Đông vào sâu Nam bộ
Đất bazan nhiều chỗ phì nhiêu
Khoanh vùng đất đỏ còn nhiều
Các cây công nghiệp tươi tiêu dễ trồng

Ở miền Tây đồng bằng bát ngát
Những cánh đồng lúa bạt chân mây
Lớn theo con nước từng ngày
Cá tôm lúc nhúc cả bầy trong bụng

Lũ thực dân nóng lòng muốn chiếm
Mộ dân phu đem đến khẩn hoang
Làm thêm hải cảng thông thương
Xây cầu, đắp lộ, lập đường hỏa xa

Cảng Hải Phòng rồi qua Đà Nẵng
Chất đầy hàng vào thẳng miền Nam
Viễn dương những chuyến lên đàng
Tài nguyên gom lấy bán sang nước ngoài

Tụi thực dân trở tài bóc lột
Mộ phu rồi đẩy tuốt đi xa
Cắt dây liên lạc quê nhà
Để bề chế ngự dân ta vâng lời

Chúng đánh đập giam cầm tra khảo
Đối với người không chịu tuân theo
Tiền công rẻ mạt như bèo
Phu phen cơ cực lắm điều gian nan

Ở Bắc Kỳ làm đường thiên lý
 Cầu Hàm Rồng vài thép vắt ngang
 Đúc cầu Bình Lợi trong Nam
 Trường Tiền ở Huế đã làm mấy năm

Ở Bình Dương, Đồng Xoài, Sông Bé
 Mộ dân đen vào để khai hoang
 Đồn điền trăm màu bạc ngàn
 Cao su Nam Mỹ đem sang vùng này

Đặt đường ray từ Nam ra Bắc
 Vốn đầu tư khai thác tư nhân
 Công thương kỹ nghệ lần lần
 Tài nguyên thu vét chia phần cho nhau

Nền kinh tế bắt đầu phát triển
 Một hạng người xuất hiện trong dân
 Bỏ nghề lao động tay chân
 Học làm thư ký thông ngôn cho người

Chữ quốc ngữ nhiều nơi theo học
 Thay Hán văn khó nhọc hơn nhiều
 Cần năm bảy tháng học theo
 Đọc ngay, viết được những điều phổ thông

Lúc bấy giờ, Pháp vẫn là chủ
 Hái ra tiền quyền rũ người ta
 Làm thông, làm ký, buột bo

Làm thuê cho Pháp hái ra bạc vàng

Lấy thực dụng chủ trương xâm lược
 Đem văn minh các nước phương Tây
 Am thâm du nhập vào đây
 Bằng nhiều thủ thuật qua tay cáo già

Vì văn hóa cũng là vũ khí
 Thuyết phục người bởi ý canh tân
 Đề cao chủ nghĩa cá nhân
 Làm cho một số xa dần Nho gia

Nghĩa quân thần xem ra thay đổi
 Nhân sinh quan cũng đổi lung lay
 Văn minh kỹ thuật đổi thay
 Chạy theo vật chất sa tay vào tròng

Thực dân hóa ngay trong giáo dục
 Thay đổi dần giáo dục gái trai
 Giảm dần công việc chân tay
 Máy móc ứng dụng để thay sức người

Trên vũ đài hô hào dân chủ
 Dùng chiến tranh để giữ hòa bình
 Lập thành quân đội viễn chinh
 Thực chất xâm lược biến hình mà thôi

Dùng chiêu bài lừa ta bằng cách
 Đưa ra nhiều chính sách canh tân

Thực ra xâm lấn dần dần
Tóm thu của cải mang lần ra đi

Trong bối cảnh tứ bề rối rắm
Dân ba kỳ ta thán nhiều hơn
Phất cờ tụ nghĩa Văn Thân
Xích xiềng nô lệ vẫn đang nặng nề

QUYỂN HAI MƯỜI TÁM

THÀNH THÁI HOÀNG ĐẾ (1889- 1907)

Năm Mậu Tý(1888) dễ bề cai trị
Cơ Mật theo chỉ thị Tòa Khâm
Văn Cương cố ý dịch làm
Phong cho hoàng tử Bảo Lân nắm quyền

Lễ đăng quan đầu năm Tân Sửu(1889)
Hiệu Thành Thái : hoàng tử Bảo Lân
Hoàng bào đai ngọc tân quân
Duyệt qua sứ bộ, quần thần hai bên

Viện Cơ Mật nắm quyền quốc sự
Nhưng thực ra trú sứ của Tây

Nắm quyền quyết định trong tay
Viện kia là chỉ để bày cho vui

Mười tám năm trên ngôi hoàng đế
Vua ngẫm suy thời thế biết bao
Việc nhà, việc nước, việc dân
Chức vua có nghĩa : giam thân đời mình

Vua du hành để mong nhìn thấy
Cảnh nước nhà nát bấy ra sao
Ngắm ngẫm tổ chức mưu cao
Lập ra kế hoạch đối đầu với Tây

Vua thường bày những trò quái đản
Đánh lừa Tây cùng lũ tay sai
Giả điên, giả điếc, giả cười
Giả người ngốc nghếch coi đời bằng vung

Ở trong cung ngắm ngẫm tổ chức
Lựa nữ binh cho tập kiếm cung
Tập tà thành gian khổ vô cùng
Làm quân hậu bị đem dùm về sau

Súng đồng bỏ khi giao Tân Sở
Cho chuyển về để ở Lò Vôi
Nung ra đúc súng mà chơi
Nghỉ ngơi , Khâm sứ cho người dò la

Những dấu hiệu xem ra rõ nét

Vua Thành Thái cương quyết đổi thay
Bác lời Quan Sứ thẳng tay
Thượng Thư Bộ Lại, đuổi ngay ông này

Mưu của vua chẳng may bại lộ
Trương như Cương đi tố chuyện này
Levecque khâm sứ mới hay
Bàng hoàng chưa biết việc này tính sao

Khắp cả nước cao trào nổ dậy
Muôn vạn người đã thấy thực dân
Toàn là một lũ ác nhân
Kéo theo Đề Thám xin làm nghĩa binh

ĐỀ THÁM - NGHĨA QUÂN YÊN THẾ

Hùm Yên Thế dụng binh du kích
Đòn bất ngờ, đón địch sau lưng
Khiến cho giặc Pháp vô cùng
Hoang mang lo sợ khó lòng ngồi yên

Verlesco làm tay thuyết khách
Lên Yên Thế tìm cách nghị hòa
Thư đưa, Đề Thám xem qua
Ông ta chấp thuận , quân ta đang còn

Lực lượng ta hiện đang yếu thế
Cần kiện toàn vị trí đóng quân
Muốn nhanh cần có thời gian
Để quân luyện tập vững vàng mới hay

Nếu đánh mãi lâu ngày lực cạn
Ắt phải cần tính toán điều nghiên
Tương quan giữa địch và mình
Tạm thời hòa hoãn dưỡng binh , bố phòng

Bọn giặc Pháp đem lòng tráo trở
Mới hai năm đã trở mòi ra
Điều binh định đánh quân ta
Ý đồ của địch lộ ra nguyên hình

Chia hai đội, tách riêng chủ lực
Diệt chốt đồn, cắt đứt giao liên
Đón đường phục kích triền miên
Lần này Pháp lại đòi xin giảng hòa

Mười năm rồi can qua, hừ chiến
Ông đã có điều kiện hưng binh
Chinh quy sắp xếp đội hình
Vạch ra chiến thuật giúp mình thành công

Đánh Nghĩa Hưng cho người tổ chức
Cài quân vào khu vực Thăng Long
Bò ngay độc dược vào trong
Thức ăn của giặc , giết chung cả nghìn

Vụ đầu độc gây nên chấn động
 Từ Nam Triều cho đến Paris
 Pháp cho thống sứ Bắc Kỳ
 Điều tra , tiếp gửi quân đi tiểu trừ

Quân vạn rưỡi (15.000) chia từ nhiều ngã
 Tổng chỉ huy đại tá Batay
 Lê Hoan theo cánh phía tây
 Tiến vào Yên Thế bao vây khắp vùng

Hơn một năm tấn công cứ điểm
 Phía nghĩa quyền biến khôn lường
 Bám đất, chống trả đối phương
 Về sau thế cận tìm đường rút lui

Đám dân binh lần hồi tan rã
 Vũ khí ta thì quá thô sơ
 Cận lương, hết đạn bấy giờ
 Ông cho giải tán để chờ thời cơ

Ba vạn Franc (30.000Ffrs) thưởng cho ai bắt
 Hoặc kẻ nào dụ được ông ta
 Tam Kỳ mưu hiểm dò la
 Bắn ngay chủ tướng, thực là khốn thay !

Dùng ngòi bút để thay vũ khí
 Mặt trận này khiếp vía thực dân
 Lột trần mặt nạ giả nhân

Quốc hồn, nghĩa nước góp phần xương lên

Làng Vị Xuyên có người Mặt Trái
 Đỗ tú tài tên gọi Tú Xương
 Nho sinh gặp buổi nhiễu nhương
 Giặc đang dày xéo quê hương của mình

Dùng ngòi bút tài tình độc đáo
 Vẽ cảnh đời soi thấu dã tâm
 Cửa tường quan lại thực dân
 Buông lời trào phúng tả chân diễu đời :

“Một đàn thẳng ngồng đứng mà trông
 Nó đổ khoa này có sướng không
 Trên ghế, bà đầm nhồi đít vịt
 Dưới sân, ông cử ngồng đầu rồng”

“Tri phủ Xuân Thường được mấy niên
 Nhờ trời hạt ấy vẫn bình yên
 Chữ Y, chữ Chiếu không phê đến
 Ông chỉ phê ngay một chữ Tiền”

Phê bình thế sự đảo điên
 Bóc trần tất cả tim đen bọn này
 Phan Bội Châu ở ngay Nghệ Tĩnh
 Năm Quý Mão(1903)yết kiến Phúc Dân

Cùng nhau tính chuyện nghĩa nhân
 Đồng Du khơi dậy tiếng gân đồn xa

Đưa Cường Để đi qua Hương Cảng
Đến Phù Tang tới mạn Hoàn Tân

Học sinh trong nước đưa lần
Sang qua Nhật Bản học dần từng môn
Từ chính trị, việc quân, kỹ thuật
Đào tạo sao cho thật tới nơi

Để mai đất nước cần người
Có ngay trừ bị có người chuyên môn
Nhưng Nhật Bản thông đồng với Pháp
Năm Tân Dậu (1909) giải tán Đông Du

Trục xuất ngay vị cầm đầu
Tiên sinh đành phải lao đao một thời
Vị thủ lĩnh thành người thất thế
Pháp nhờ tay đế chế Trung Hoa

Bắt người khi tạt ngang qua
Quảng Châu Trung Quốc , đưa ra hầu tòa
Ở trong nước vua ta Thành Thái
Đã ra mặt chống lại bọn Tây

Sĩ phu trong nước chung tay
Hô hào dân chúng tẩy chay lũ này
Trước bối cảnh quá gay như thế
Pháp chọn đường hạ bệ vua ta

Đôi lần Thành Thái nói ra

Trong khi ngự bến Bắc Hà thăm dân :
“Cầm hồ đoạt sáo như an tại
Thùy vị giang sơn tiểu uế tinh”

Câu này làm Pháp giật mình
Buộc vua thoái vị, ngôi dành cho con

DUY TÂN HOÀNG ĐẾ (1907- 1916)

Đưa Duy Tân lên ngôi hoàng đế
Pháp đặt quan giám chế canh chừng
Như Cương, Cao Khải được lòng
Của viên khâm sứ, tháp tùng bên vua

Việc đẩy đưa Vĩnh San hoàng tử
Lúc đăng quang mới tám tuổi ngoài
Mười năm ngồi ở trên ngai
Quyền uy chẳng có, đóng vai bù nhìn

Nhói trong tim, nghe tin Thành Thái
Bị sinh cầm đày ải đi xa
Đau lòng trước cảnh quốc gia
Non sông gấm vóc giặc qua chiếm rồi

Đất Nam Kỳ là nơi thuộc địa
Cũng có nhiều nhân sĩ vì dân
Như Trần Chánh Chiếu, An Khương
Lập nên cơ sở Minh Tâm giúp người

Lầu Nam Trung , vốn nơi khách sạn
 Làm bản doanh kết bạn muôn người
 Cử đi du học nhân tài
 Cho sang bên Nhật trau dồi kiến văn

Đất Bắc Kỳ ở gần Trung Quốc
 Nên thông tin mỗi lúc mỗi nhiều
 Viết lách thì có Khải Siêu
 Quốc hồn khơi dậy lăm điều hay ho

Sách dạy cho dân giàu nước mạnh
 Chuộng thực hành xa lánh từ chương
 Học thêm khoa học tinh tường
 Nâng cao kỹ thuật tính đường đầu tư

Lập trường tư Đông Kinh Nghĩa Thục
 Qui tụ về mấy chục sĩ phu
 Phong trào đổi mới Đông Du
 Nguyễn Quyền, Bá Trạc khai mào xướng lên

Hoàng Tăng Bí vang trên thương giới
 Đông Thành Hưng mở lối khuếch trương
 Kinh tài hậu thuẫn khôn ngoan
 Cho trường Nghĩa Thục còn đang thiếu tiền

Phan Châu Trinh ở miền Tây Lộc
 Huyện Hà Đông tỉnh thuộc Quảng Nam
 Thấy dân đói rách lăm than

Sưu quan thuế nặng lang thang không nhà

Cổ động ra phong trào Tiền Phát
 Biểu tình đòi giảm bớt thuế sưu
 Đánh thức một số sĩ phu
 Công kích chống bọn hủ nho quan trường

Trần Quý Cáp vạch đường Cách Mạng
 Làng Bát Nhi thuộc trấn Quảng Nam
 Đỗ khoa tiến sĩ Giáp Thìn (1904)
 Giữ chân giáo thọ Thăng Bình - Phú Yên

Giục dân đen vùng lên chống thuế
 Bị thực dân chém xẻ ngang lưng
 Việc gây phẫn uất vô cùng
 Làm dân cả nước rùng rùng đứng lên

Trần Quý Cáp rời Huỳnh Thúc Kháng
 Bạn đồng khoa vào tận trường thi
 “Chí Thành Thông Thánh” đề ghi
 Nộp ngay một quyển nhẵn nhe với người

Tỉnh hồn nước gọi đời thức dậy
 Phải nhìn ra để thấy năm châu
 Dân quyền kế sách hàng đầu
 Mở trường, lập hội phải mau kịp thời

Bỏ nếp cũ khuyên người tự lập
 Lo tự cường hãy gấp nhanh đi

Chớ mong ngoại quốc làm gì
 Tự mình cứu lấy đời chi người ngoài

Theo chủ trương của người Ấn Độ
 Bất bạo động, là lối đấu tranh
 Đình công, bãi khóa, biểu tình
 Hô hào dân chủ liên minh ba miền

Phan Châu Trinh bốn ba khắp chốn
 Giương ngọn cờ bình đẳng dân quyền
 Thực dân bảo hộ phát điên
 Chúng liền hạ lệnh giam riêng cụ này

Năm Canh Tuất(1910)nhân ngày đại xá
 Hội Nhân Quyền tại Pháp đệ đơn
 Yêu cầu thủ tướng Raymond
 Tự do phải trả cho ông Tây Hồ

Khi Đông Du bắc đầu tan rã
 Phan Bội Châu cũng đã bị giam
 Âu Châu thế chiến lan tràn
 Quân Đức thắng thế, Pháp càng lo âu

Ở chính quốc sắp đầu hàng giặc
 Quân bảo hộ cố nắm lấy quyền
 Truy lùng khủng bố liên miền
 Thẳng tay đàn áp dân miền trong nam

Cả toàn dân mong cho vận nước

Gặp thời cơ để được nói lên
 Dân sinh, dân chủ, dân quyền
 Tự do, độc lập giữ nguyên cõi bờ

Tăng Bạt Hổ quân cơ ngày trước
 Đặng Tử Kinh, người bước đi theo
 Sĩ phu mỗi lúc mỗi nhiều
 Thiên sư Thiện Quảng cũng theo về cùng

Dân cả nước nóng lòng chờ đợi
 Cách Mạng rồi sẽ tới nay mai
 Giặc Tây cho lũ tay sai
 Tìm cách trấn áp những người chủ mưu

Đỗ Chân Thiết nhà nho xứ Bắc
 Người Thịnh Hào ở đất Hà Đông
 Nhiệt thành yêu nước đến cùng
 Với nhiều đồng chí đã hùn với nhau

Vốn đầu tư Đông kinh Nghĩa Thục
 Giúp nhân tài những lúc khó khăn
 Về sau bị lũ Việt gian
 Báo cho mật thám bắt giam vào tù

Giặc tung kế hỏa mù chia rẽ
 Ở triều đình nhiều kẻ hám danh
 Sẵn lòng đem bán rẻ mình
 Cho quân cướp nước tung hoành nhiều ướng

QUYỂN HAI MƯỜI CHÍN

TRẦN CAO VÂN VÀ VIỆT NAM QUANG PHỤC HỘI

Có một người ở làng Tư Phú
Phủ Điện Bàn thuộc xứ Quảng Nam
Thấy quân Pháp quá tham tàn
Dấy binh tụ nghĩa vạch đường đánh Tây

Trần Cao Vân một tay uyên bác
Hệ tư tưởng rất được đời ưa
“Trung thiên Dịch Thuyết” bấy giờ
Gieo mầm Cách Mạng vào cho dân mình

Cùng Thái Phiên liên minh lập đảng
Qui tụ quân Cách mạng dưới tay
Việt Nam Quang Phục lập ngay
Vạch ra kế hoạch đánh Tây diệt thù

Họ nhắm vào vị vua yêu nước
Cài người vào đến được kinh đô
Giả làm tài xế cho vua
Cùng vua : lãnh đạo diệt đồ ngoại bang

Vua Duy Tân nóng lòng được sớm

Hội kiến cùng với nhóm Thái Phiên
Cao Vân giả lão chèo thuyền
Doanh Châu đảo nhỏ dập duềnh nước khua

Hồ Tịnh Tâm sen vừa vào hạ
Nắng hanh vàng đã quá giữa trưa
Phiên, Vân diện kiến đức vua
Làm sao chuyển đổi cơ đồ nước Nam ?

Khi mạn đàm tình hình thế giới
Biết rằng Tây tất phải lo toan
Tăng cường phòng tuyến phía Đông
Nghe đâu quân Đức tấn công mặt này

Tính : thực dân nay mai thất bại
Hỏi : làm sao giữ mãi Đông Dương ?
Ta nhân cơ hội sẵn sàng
Ngàn năm một thuở : bẻ tan xích xiềng !

Người trong nước tuyên truyền chống Pháp
Rỉ tai ngầm khắp các đội quân
Nhất là trong đám lính sang
Au Châu, đờ đạn cho phường giặc Tây

Khuya mồng hai, một giờ, trời sáng
Lê Cảnh Vãn sẽ bắn thần công
Báo cho dân, lính hợp đồng
Nhất tề nổi dậy xung phong chiếm đồn

Trước , phải dồn giặc vào thế bí
Chiếm xong rồi ta sẽ phát binh
Riêng vua tạm phải di hành
Vào vùng Quảng Ngãi lập thành chiến khu

Theo kế hoạch, đánh vào Mang Cá :
Trú, Chương, Hà đột phá trung tâm
Khải, Hàn, Trinh đánh Tòa Khâm
Cao Vân hộ giá men đường Quan San

Ao đỏ sẫm, vai quàng bảo kiếm
Chít khăn đen, lưng quấn dải vàng
Theo hầu : tay nỏ Côn Quang
Bốn tên thị vệ, lên đường : vua đi !

Bến Thương Bạc, nửa khuya về sáng
Trên trường thành lấp lánh sao đêm
Sông Hương nước vỗ mạn thuyền
Lòng vua cứng lại quay nhìn hoàng cung

Buồn một nỗi vô cùng thấm thía
Đất nước chừ tứ phía ngoại xâm
Ruộng vườn mất, dân hờn căm
Bởi quân cướp nước dã tâm quá chùng

Sông Lợi Nông thuyền rồng vừa đến
Nguyễn đình Trứ bái kiến đức vua
Không ai có thể nào ngờ
Tên này phản bội báo cho kẻ thù

Việc khởi nghĩa bấy giờ bại lộ
Thuyền chở Người tới ở Hà Trung
Rời thuyền lên núi Ngũ Phong
Quanh co dốc đá, đòi thông quay về

Làng Ngũ Tây thuộc thôn An Cựu
Năm kề bên dãy núi Thiên An
Dừng chân tạm với các quan
Nhưng Tây nghe được đón đường bắt vua

Charles điện thoại cho Tòa Khâm Sứ
Báo Toàn Quyền vào xử việc ngay
Bởi y chẳng thể chuyển lay
Trước lời tuyên bố của ngài Duy Tân

Trước thất bại vì quân phản bội
Vua bị bắt cùng với các quan
Thái Phiên và cả Cao Vân
Đề, Siêu cũng bị tống giam vào tù

Thực dân Pháp dự trù hành quyết
Chúng đem ra giết chết bốn người
Để hòng dọa nạt, ra oai
Để hòng dập tắt dân đòi tự do

Những tử tù hiên ngang đồng dạc
Giữa pháp trường lên án thực dân
Điểm tên, chỉ mặt từng thằng